

УДК 373.5046:94]:159.955-021.4121

Канаєва А. В.
студентка НН інституту історії та філософії
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті розкриваються актуальні проблеми впровадження критичного мислення на уроках історії і обґрунтовується необхідність його використання в практиці вчителя з методичними прикладами, як важливий чинник для самовизначення і самореалізації особистості школяра.

Ключові слова: критичне мислення, методи, технологія розвитку критичного мислення.

Канаєва А.В. Развитие критического мышления на уроках истории.

В статье раскрываются актуальные проблемы внедрения критического мышления на уроках истории и обосновывается необходимость его использования в практике учителя с методическими примерами, как важный фактор для самоопределения и самореализации личности школьника.

Ключевые слова: критическое мышление, методы, технология развития критического мышления.

Kanaeva A.V. Development of critical intelligence in historical studiens

In statii, the actual issues of the critical mission are explored in the lessons of life and work, the need for yoga in practice with the methodical butts, and the important curriculum for self-identification and self-actualization of the schoolboy.

Key words: kritichne misselnja, metody, tekhnologii rozvitku kritichnogo myslennya.

Актуальність дослідження. Проблема розвитку, як і проблема навичок критичного мислення учнів в Україні є надзвичайно актуальною, адже є важливим чинником формування демократичного громадянського суспільства. Особливо в такий важкий час для українського народу, коли більшість фактів мають дезінформацію на фоні «гібридної війни». У наш час більшість учнів не володіє такими дослідницькими навичками, як аналіз, синтез, класифікація, прогнозування, узагальнення, порівняння.

Такий стан речей, по-перше, є загрозою для демократичних перспектив України; по-друге, спричинює прийняття незважених рішень майбутніми громадянами, наслідки яких обов'язково відіб'ються на наступних поколіннях; по-третє, зменшує конкурентоздатність України у світі, оскільки ХХІ ст. стане часом, коли саме розумові здібності окремих людей, а не природні ресурси, капітал і технології будуть визначати вирішальну грань між успіхом і невдачею, між лідерами та веденими.

І тому цілком природно, що освітяни мають потурбуватися про те, як підготувати майбутніх громадян до прийняття зважених рішень у житті в умовах швидкоплинних змін у світі.

Ідея розвитку критичного мислення є досить новою для української дидактики. Сьогодні є очевидним, що критичне мислення означає не негативізм суджень або критику, а розумний розгляд різноманітності підходів, для того щоб сформулювати обґрунтовані судження й приймати адекватні рішення. Критичне мислення – це здатність ставити нові питання, добирати різноманітні аргументи, приймати незалежні, продумані рішення. Тому прибічників розвитку критичного мислення стає дедалі більше [3, с. 12].

Ця методика не є новою для української педагогіки. На необхідність розвитку критичного мислення як невід'ємної складової розумового виховання вказують видатні українські педагоги В. Сухомлинський, Г. Ващенко, С. Русова та інші. Вони трактують критичне мислення як активне ставлення до явищ життя, прагнення пізнавати і знати, системність, дисциплінованість, гнучкість, самостійність.

У наш час над проблемою формування критичного мислення працюють науковці К.Баханов [1], С.Терно [6; 7], О.Пометун, Г.Фрейман [4], М.Шеремет [8; 9] та інші, розглядаючи його в контексті оновлення змісту освіти, впровадження новітніх освітніх технологій у вітчизняній школі. Досвід українських педагогів узагальнює професор Бердянського педагогічного університету К.Баханов у своїй монографії «Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти». Він зазначає, що центральною категорією технології є критичне мислення, під яким розуміє процес розгляду ідей з багатьох позицій відповідно до їх змістових зв'язків та порівняння їх з іншими ідеями [7, с.45].

С. Терно, доцент Запорізького національного університету, говорить про критичне мислення як про нову оцінку позитивних та негативних рис дійсності, здатність використовувати певні прийоми опрацювання інформації, що дають можливість отримувати бажаний результат. До основних рис критичного мислення він відносить такі:

- 1) уміння робити логічні умовиводи;
- 2) здатність приймати обґрунтовані рішення;
- 3) уміння давати оцінку позитивним та негативним рисам як отриманої інформації, так і самого розумового процесу;

4) спрямованість на результат.

Критичне мислення повинне стати компетентністю учнів, що має (за С. Терно) такий структурний вигляд: компетентність дорівнює сукупності знань, умінь та досвіду. Визначальною ознакою компетентності є здатність діяти, тобто розв'язувати проблеми у певній галузі [6, с. 25].

Людина з розвиненим критичним мисленням здатна досліджувати навчальні, професійні та життєві ситуації, визначати шляхи розв'язання проблем і оцінювати їх з метою вибору оптимального, приймати самостійні рішення й передбачати їхні наслідки. У навчальному процесі базовими для розвитку критичного мислення є вміння учнів ставити запитання високого рівня складності та відповідати на них; аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію; висловлювати й обґрунтовувати власні ідеї, позиції, думки; конструювати власні гіпотези, узагальнювати й аналізувати нові відомості, інтерпретувати їхні результати; виконувати усні та письмові роботи, що відображають критичне мислення.

Основними вміннями, що характеризують розвинене критичне мислення учня в процесі навчання історії, є такі: аналізувати інформацію, зібрану з різних джерел, оцінювати її достовірність, адекватність конкретній проблемній ситуації, суперечливість відомостей, аргументів для доведення; зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; робити логічні умовиводи, формулювати самостійні судження та будувати переконливу аргументацію; оцінювати власні погляди, погляди інших людей і сторонні впливи на них, виявляючи позитивні й негативні риси як здобутої інформації, так і самого розумового процесу; здійснювати рефлексію, самооцінювання та коригування власних пізнавальних дій і діяльності [7, с.54].

Основними характеристиками процесу навчання, зорієнтованого на розвиток критичного мислення учнів, є такі: використання на уроках історії пізнавальних завдань, виконання яких вимагає володіння розумовими операціями аналізу, синтезу, оцінювання; організація навчального процесу як дослідження певної теми, що реалізується через інтерактивну взаємодію учнів; вироблення учнями власних міркувань, висновків і рішень через застосування до інформації певних прийомів мислення як результат навчання; системний розвиток в учнів навичок аргументації, формулювання суджень і висновків; формування здатності використовувати графіки та схеми у виконанні актуальних завдань, знаходити й інтерпретувати оригінальні документи та джерела інформації, аналізувати аргументи, обґрунтовувати висновки; постійне оцінювання результатів навчання з використанням зворотного зв'язку «учні – вчитель» на основі дослідницької активності вчителя в класі [3, с. 13].

Історія як навчальний предмет має значний потенціал для формування вмінь критичного мислення учнів через широкі можливості, закладені в навчальному матеріалі й відображені в чинних навчальних програмах, що висувають таке формування як один з важливих результатів навчання історії [4]. Методичними умовами формування критичного мислення в процесі навчання історії є такі: використання на уроках запитань і завдань, що передбачають розвиток в учнів мисленневих операцій аналізу, синтезу, оцінювання; навчання школярів спеціальних прийомів критичного опрацювання історичної інформації в усній, письмовій і графічній формах; системне використання методів проблемного й інтерактивного навчання; обов'язкове поєднання індивідуальної, групової та колективної форм організації навчальної діяльності учнів; застосування трьох етапної структури уроку.

Технологія розвитку критичного мислення є інтерактивною, тому її застосування забезпечує взаємодію суб'єктів освітнього процесу в різних режимах: учитель-учень, учень-підручник, учень-учень та ін. [2, с. 19].

Зазначимо, що особливість цієї технології – це спеціальна структура уроку, що є обов'язковою. Основними етапами уроку за умови використання цих технологій є вступна, основна та підсумкова частини. Розглянемо їх детальніше.

Вступна частина уроку (зазвичай перші 5-7 хвилин), яку в технології розвитку критичного мислення називають викликом, є етапом актуалізації та мотивації навчання. Під час цього етапу, як і протягом усього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше, а надавав слово учням. Роль учителя полягає в тому, щоб виступати провідником, стимулюючи учнів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування. У цей час учні мають опанувати (вдосконалити) декілька важливих способів пізнавальної діяльності (умінь). Оскільки учні залучаються до процесу активного згадування того, що вони знають з опрацьовуваної теми, це змушує їх аналізувати власні знання та уявлення. Через цю первинну діяльність вони визначають рівень власних знань і уявлень, до яких можуть бути долучені нові [4, с. 34].

Отже, отримані раніше знання виводимо на рівень усвідомлення. Тепер вони можуть стати підвалиною для засвоєння нових знань. Це дуже важливо з психологічної точки зору, оскільки знання стають міцнішими та більш осмисленими, якщо вони отримуються в контексті того, що людина вже знає та розуміє. І навпаки, інформацію буде швидко втрачено, якщо вона запропонована учневі без контексту або без зв'язку з тими знаннями, які в нього вже були. Крім того, таке звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, будить їх зацікавленість, тобто виконує мотиваційну функцію.

Далі вчитель оголошує тему уроку і його передбачувані результати, прагнучи, щоб школярі усвідомили свої власні цілі навчання. Після такого початку уроку учитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, постановки нових запитань і пошуку відповідей на них, що складає основну частину уроку (до 27-35 хвилин з 45-хвилинного уроку)[4, с. 35].

На етапі осмислення, коли учень долучається до нової інформації або ідей у процесі читання тексту, перегляду фільму, прослуховування лекції, він вчиться відстежувати своє розуміння нового й не ігнорувати прогалини в ньому, записуючи у вигляді запитань те, що не зрозумів, аби з'ясувати в майбутньому. Учням варто час від часу пропонувати висловлюватися про те, як вони розуміють ті чи інші значення слів, що їм зрозуміло, а що – ні. Слід поступово навчити дітей такого самоаналізу. Подальше відпрацювання й закріплення учнями нових знань і способів діяльності на цьому етапі уроку відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації їх активної самостійної роботи. Обов'язковими є два елементи – індивідуальний пошук учнів і обмін ідеями в групах чи загальному колі, причому особистий пошук мусить неодмінно передувати обміну думками.

До кінця уроку, коли учні зрозуміли ідеї уроку й виконали вправи для формування вмінь, слід перейти до підсумкової частини уроку, якою є рефлексія. Цей третій етап уроку – найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Важливою складовою критичного мислення є мотивація учнів до навчання. Рефлексія після заняття стимулює виникнення в школярів мотивації вищого рівня – внутрішньої мотивації – на відміну від початку уроку, коли вона є зовнішньою, такою, що ініційована вчителем. Адже ситуація, що виникає на занятті, допомагає школярам усвідомити власні успіхи й недопрацювання. Внутрішня мотивація сильніша за мотивацію зовнішню, бо це усвідомлене прагнення до успіху, бажання виправити помилки, пошук адекватних методів і прийомів. Рівень рефлексії завжди впливає на рівень мотивації [9, с.26].

Якщо розглянути три описані вище етапи з точки зору традиційного уроку, то стає очевидним, що вони не є винятково новими для вчителя. Вони майже завжди властиві традиційному уроку. Утім, глибинна сутність етапів уроку за технологією розвитку критичного мислення та традиційного уроку є іншою. Основними елементами новизни містяться в методах і прийомах, орієнтованих на цю сутність.

Серед найбільш ефективних прийомів організації пізнавальної діяльності учнів під час вступної частини є, наприклад, мозковий штурм. Варіантів мозкового штурму може бути декілька, обирайте їх залежно від складу класу й мети вашої взаємодії. Насамперед це може бути мозковий штурм у загальному колі. Його починаємо постановкою перед учнями чітко сформульованого проблемного питання, яке дає змогу висувати багато версій для відповіді. Учитель запрошує учнів висловити ідеї, коментарі, навести фрази або слова, пов'язані з цією проблемою. Усі пропозиції учнів слід записувати на дошці або великому аркуші паперу в порядку їх подання без зауважень, коментарів або питань.

Іншим варіантом проведення мозкового штурму є «мережа» або «кульки». У цьому випадку пускове слово (запитання) записуємо в «кульці» в центрі дошки. Якщо обговорюються споріднені проблеми, їх записуємо показуючи зв'язок з раніше записаним.

В основній частині уроку, на етапі осмислення нового матеріалу, провідними прийомами можуть бути графічні форми організації матеріалу, читання з маркуванням, робота учнів у малих групах, мозаїка, «тонкі» й «товсті» запитання.

Корисним буде також такий прийом, як читання із зупинками. Учні читають текст певними фрагментами, на які вчитель поділяє його заздалегідь. Після читання вчитель пропонує відповісти на кілька запитань, потім обговорюється другий шматок. Питання, які ставить учитель для стимулювання критичного мислення, мають бути сформульовані так, щоб, відповідаючи на них, учні аналізували й інтерпретували інформацію, ідеї, будували власні припущення. Коли весь текст прочитано, учитель пропонує учням проблемне запитання. Отже, зав'язується дискусія, під час якої учні можуть вільно висловлювати свої погляди [7, с. 4].

Для проведення дискусії у будь-якій формі, як вже було сказано, потрібно поставити перед учнями проблемне (суперечливе, контраверсійне) питання і дотриматися процедури й правил участі в дискусії. Наприклад, формами 15-20 хвилинної дискусії можуть бути:

- 1) круглий стіл – обговорення дискусійного питання невеликою (не більше 5 учнів) групою, члени якої спілкуються і один з одним, і з іншими учнями класу, які складають аудиторію, де проходить «круглий стіл».
- 2) форум – вид дискусії, подібний до засідань експертних груп, але на другому етапі відбувається обговорення позицій груп – обмін думками з аудиторією (класом).
- 3) симпозіум виглядає як обговорення думок окремих груп у вигляді виступів із заздалегідь (удом) підготовленими повідомленнями з приводу дискусійного питання, які відбивають їхню точку зору, після чого промовці відповідають на запитання класу [4, с. 87].

Також можна використати метод «уявного мікрофона» наприкінці уроку, попросивши учнів завершити одне з речень: «На сьогоднішньому уроці мене потішило...», «Мене схвилювало...», «Мені було цікаво дізнатися...», для узагальнення проведеного уроку.

Свідоме використання вчителем запропонованих прийомів і методів розвитку критичного мислення дає високі результати в розвитку самостійного мислення школярів та підвищенні рівня їхніх навчальних досягнень

Отже, про важливість і необхідність розвитку критичного мислення написані десятки, якщо не сотні публікацій. Набагато складніша ситуація в практичній площині розв'язання цього завдання. Застосування методів розвитку критичного мислення поки що має епізодичний характер. Причин цього, на думку, мою декілька.

По-перше, єдиного розуміння критичного мислення серед учених не існує, і дискусії навколо цього питання не припиняються. Якщо ж не існує більш або менш чіткого розуміння предмета обговорення, то неможливо й розробити методи розвитку останнього. По-друге, відсутня література, в якій би методи розвитку критичного мислення подавалися в певній системі. Третя і, можливо, найголовніша причина, що заважає занесенню методів розвитку критичного мислення до інструментарію українського вчителя, – в більшості своїй ми все ще залишаємося носіями догматичного мислення, яке систематично й цілеспрямовано прищеплювалося за часів панування «діалектичного матеріалізму».

Підбиваючи підсумки, маємо констатувати: критичне мислення – це передовсім наукове мислення, потреба в якому в умовах інформаційного суспільства стає дедалі затребуваною. Сучасну якісну гуманітарну освіту важко уявити без критичного мислення. Саме тому розвиток критичності мислення є нагальною потребою, що постала перед історичною освітою.

Використання методик критичного мислення допомагає зробити уроки цікавішими і більш творчими, підвищити коефіцієнт корисної дії учнів на уроці. Але водночас ця методика вимагає від учителя ґрунтовної підготовки, продумування всіх етапів, кожного виду роботи, завдань, ширшого використання методичних новинок, що потребує значного напруження розумових і духовних сил. Але і результат такої роботи значно вищий, ніж за традиційної системи навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К. О. Професійний довідник вчителя історії / К. О. Баханов. – Харків : Основа, 2011. – 239 с.
2. Богданова О. Використання методик критичного мислення на уроках історії / О.Богданова // Історія України. – 2006. – № 9. – С.19
3. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах / О.Лабенко // Рідна школа. – 2001. – № 4. – С.12-13.
4. Пометун О. І. Методика навчання історії у школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К.: Генеза, 2009. – 326 с.
5. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроках історії // Історія та правознавство. – 2007. – № 9.
6. Терно С.О. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема? / С. О. Терно // Історія в школах України. – 2007. – № 4. – С. 15
7. Тягло О. Критичне мислення / О.Тягло // Управління школою. – 2005. – № 25.
8. Шеремет М. До проблеми формування критичного мислення особистості / М.Шеремет // Історія в школі. – 2006. – №7-8. – С. 22-23.
9. Шеремет М. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії / М.Шеремет // Рідна школа. – 2003. – № 9. – С. 26.

REFERENCES

1. Bakhanov K. O. Profesiynnyy dovidnyk vchytelya istoriyi / K. O. Bakhanov. – Kharkiv : Osnova, 2011. – 239 s.
2. Bohdanova O. Vykorystannya metodyk krytychnoho myslennya na urokakh istoriyi / O.Bohdanova // Istoryia Ukrainy. – 2006. – № 9. – S.19
3. Labenko O. Rozvytok krytychnoho myslennya v serednikh zahal'noosvitnikh zakladakh / O.Labenko // Ridna shkola. – 2001. – № 4. – S.12-13.
4. Pometun O. I. Metodyka navchannya istoriyi u shkoli / O. I. Pometun, H. O. Freyman. – K.: Geneza, 2009. – 326 s.
5. Praktychni aspekty zastosuvannya metody krytychnoho myslennya na urokakh istoriyi // Istoryia ta pravoznavstvo. – 2007. – № 9.
6. Terno S.O. Krytychne myslennya: cherhova moda chy nahal'na problema? / S. O. Terno // Istoryia v shkolakh Ukrainy. – 2007. – № 4. – S. 15
7. Tyahlo O. Krytychne myslennya / O.Tyahlo // Upravlinnya shkoloyu. – 2005. – № 25.
8. Sheremet M. Do problemy formuvannya krytychnoho myslennya osobystosti / M.Sheremet // Istoryia v shkoli. – 2006. – №7-8. – S. 22-23.
9. Sheremet M. Rozvytok krytychnoho myslennya starshoklasnykiv na urokakh istoriyi / M.Sheremet // Ridna shkola. – 2003. – № 9. – S. 26.